

ОСОБЛИВОСТІ РЕЙДЕРСТВА В УКРАЇНІ

© Тивончук І.О., Глинська Г.Я., 2008

Проаналізовано особливості рейдерства в Україні. Визначено основні проблеми вітчизняних підприємств, які виникають під час антирейдерського захисту. Порівняно українську та зарубіжну рейдерську тактику. Описано негативні наслідки рейдерства для підприємства та держави. Розглянуто заходи, якими користуються підприємства в умовах розвинутого фондового ринку. Запропоновано превентивні заходи для вітчизняних підприємств.

The specific of raider process in Ukraine is analyzed. The main problems of Ukrainian enterprises while raider processes take place have been defined. The Ukrainian and the foreign raider's practices are compared. The negative results of raider's attacks at the national economy are described. The actions against raiders in the world economy are analyzed. The main pre-offer defenses for the Ukrainian corporations are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Український ринок характеризується високою концентрацією угод зі злиття та поглинання підприємств. Проблема рейдерських захоплень підприємств стала актуальною для нашої держави. Дві третини поглинань на вітчизняному ринку відбуваються внаслідок рейдерських атак. Незаконність цих процесів значно знижує інвестиційну привабливість України в очах високо розвинутих країн. Сьогодні в Україні діє 40–50 професійно підготовлених рейдерських груп. На Україну активно приходять інвестиційні компанії, які отримали досвід рейдерства за кордоном, зокрема в сусідній Росії. У них відпрацьовані рейдерські схеми і наявні великі грошові ресурси. Результативність рейдерських атак – понад 90 %. Сума операцій, здійснених рейдерами, становить 3,5 млрд. доларів на рік. Отже, об'єктивною необхідністю для кожного успішного бізнесу є постійна готовність до раптових рейдерських атак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В економічній науці тривалий час науковці дискутують над проблемою рейдерства. Проблема корпоративних конфліктів досліджена у працях З.П. Варналія, О.В. Тарасової, С.В. Кравченко, Г. Паламарчука, Л. Венгера та інших економістів. Внаслідок опрацювання літературних джерел та вивчення українських законів можна стверджувати, що в Україні є сприятливі умови для розвитку рейдерської діяльності внаслідок нестабільної політичної ситуації, недосконалого законодавства, беспорядності судової системи та високої корумпованості адміністративного ресурсу. За статистичними даними на першому місці за кількістю захоплень стоять ВАТ, далі йдуть ЗАТ, потім ТОВ [1].

Погіршує цю ситуацію і неготовність керівництва більшості підприємств до силових захоплень. Згідно з опитуванням вітчизняних підприємств лише 10 % з них вважають себе готовими до рейдерських атак, застосувавши превентивні заходи. Решта керівників сподіваються, що рейдери не виявлять інтересу до їхнього підприємства.

За Варналієм З.П., рейдерство – це недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника, захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному та фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та з застосуванням сили [2].

Цілі статті. Мета роботи – проаналізувати активність та особливості рейдерства в Україні; визначити основні проблеми вітчизняних підприємств, які виникають під час антирейдерського захисту; порівняти українську та зарубіжну рейдерську тактику; розглянути заходи, які використовуються у світовій практиці для протистояння небажаним поглинанням; запропонувати основні превентивні заходи для українських підприємств в умовах низького розвитку фондового ринку; описати негативні наслідки рейдерства як для підприємства, так і для економіки держави загалом.

Виклад основного матеріалу. Рейдерство – популярний та широко вживаний термін в нинішньому лексиконі не лише економістів та юристів, а й спеціалістів з інших галузей. Рейдерство стало новим, високоприбутковим бізнесом з середнім рівнем окупності 200–300 %. Щодня в засобах масової інформації, в мережі Інтернет з’являються нові повідомлення про незаконні спроби захоплення все нових підприємств. Рейдери інсценують бізнес-конфлікт з метою перехоплення керівництва підприємством. Багато підприємств, які зазнали рейдерських атак, знаходяться в режимі “бойової готовності” – постійна охорона, колючий дріт, заблоковані входи. Ось неповний перелік найбільших вітчизняних підприємств, яких атакували рейдери протягом останніх років: ВАТ “Броварський завод будівельних конструкцій”, ВАТ “Агрофірма “Провесінь””, АТВТ промислово-торговельна фірма “Сувенір”, ВАТ “Столичний”, ЗАТ “Допсок”, ЗАТ “ДЗЗУ ІЕЗ ім. Є.О. Патона”. Цікавить рейдерів і галузь фармацевтики. Про незаконну скупку акцій повідомили ЗАТ НВЦ “Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод”, ЗАТ “Дарниця”, ВАТ “Фармак”. Активні рейдери в галузі машинобудування, якій притаманні великі земельні площі. Силового захоплення зазнали: ЗАТ “Миколаївський машинобудівний завод”, КП “Київтрактордеталь”, Чорноморський суднобудівний завод. Рейдерів цікавлять не лише виробничі підприємства, вони проявляють активний інтерес до музеїв, санаторіїв, торгових центрів, зоопарків, кінотеатрів та інших культурних одиниць.

У давнину в англійських країнах рейдерами називали морських піратів. Сьогодні це люди, які прагнуть заволодіти чужим майном незаконними методами (з англ. *raid* – наліт, *raider* – грабіжник). Сьогодні українська практика рейдерських атак значно відрізняється від зарубіжної. Якщо в розвинутих країнах рейдерство пройшло вже певні етапи свого розвитку і стало цілком легальним бізнесом, коли рейдери скуповують великі пакети акцій без публічного звернення до акціонерів, то в Україні рейдери віддають перевагу не купівлі підприємств, а їх силовому захопленню, часто з використанням насильства та кримінальних методів.

На жаль, в Україні відсутня офіційна статистика рейдерських атак. Хоча Українська спілка промисловців та підприємців стверджує, що протягом останніх трьох років жертвами рейдерів стали понад 3 тисячі підприємств. За іншими джерелами, незаконних атак зазнало близько 4 тисяч підприємств. Рейдери поділяються на білих, чорних, сірих і диких. Біле рейдерство притаманне країнам з розвинутою ринковою економікою. Воно є більш законним і спрямоване на офіційну купівлю підприємств. Біле рейдерство підвищує ефективність бізнес-процесів та ліквідує неефективний менеджмент. Чорні та сірі рейдери використовують силове захоплення, підробку документів, шантаж. Рейдери діють як у власних інтересах, так і на замовлення третіх осіб. Зазвичай рейдер отримує від 20 до 50 % від вартості проекту.

До замовлення та організації рейдерських дій, що призводять до перерозподілу власності, вдаються деякі фінансово-промислові групи України. Зокрема в рамках експертного опитування “Центру дослідження корпоративних відносин”, бізнес-групу “Приват” назвали найбільшим українським рейдером. За нею йде група “Фінанси та кредит” та “Альфа-груп” [2, с. 131].

Рейдерські методи захоплення власності є різноманітними. Однією з поширених схем, яку використовують рейдери, є поглинання підприємства з використанням штучного банкрутства. Підприємство-поглинач скуповує борги підприємства-цілі та ініціює процедуру банкрутства. Часто також відбувається підкуп реєстратора з метою отримання реєстру акціонерів. Після чого відбувається скупка акцій у їх власників. Як правило, рейдери планують купити 10–15 % акцій – ця кількість є достатньою, щоб ініціювати проведення зборів акціонерів, на яких змінити керівництво підприємства [2]. Міноритарні акціонери, не маючи ніякого доходу з акцій, стають на бік рейдерів, продаючи їм свої цінні папери. Підприємства повинні уважно відслідковувати

купівлю дрібних пакетів акцій у міноритарних акціонерів, щоб вчасно прийняти необхідні заходи. Відомими є і створення подвійних реєстрів акціонерів. Полюбляють рейдери відкривати кримінальні справи щодо керівників акціонерних товариств, часто з безглузких причин. Відомими є випадки підроблення пакета документів на володіння активами підприємства.

У світовій практиці відомо багато протизахоплювальних заходів, які застосовують, щоб протистояти небажаним поглинанням. Більшість методів захисту можна поділити на дві групи:

- 1) превентивні заходи – методи захисту, створені підприємством до появи безпосередньої загрози поглинання з метою зменшення можливості успішного ворожого поглинання (pre-offer defenses);
- 2) активні заходи – методи захисту, створені після того, як спроба поглинання відбулась (post-offer defenses).

Якщо в розвинутих країнах підприємці активно приділяють увагу попередженню рейдерських атак та використовують методи безпосередньої боротьби з рейдерами, то вітчизняні підприємства часто задумуються про можливість поглинання в останній момент і є неготовими до антирейдерського захисту.

Звернемо увагу на те, які підприємства мають високі шанси стати об'єктами рейдерського інтересу. Найбільше рейдерів цікавлять підприємства, які:

- 1) ведуть успішний бізнес за високої конкуренції у цій галузі;
- 2) володіють привабливими активами;
- 3) мають неконтрольовану кредиторську заборгованість;
- 4) мають неконсолідований пакет акцій;
- 5) існує конфлікт між акціонерами;
- 6) порушують законодавство, не дотримуються вчасного оформлення документів.

Розглянемо різницю в превентивних заходах українських підприємств та підприємств, які функціонують в умовах розвинутого фондового ринку. Серед методів захисту західних компаній від поглинання до публічного оголошення про операцію можна виділити такі заходи:

1. Внесення змін у статут підприємства. Зміна статутних документів, як правило, потребує схвалення акціонерів. Серед таких змін виділяють:

- а) розділену раду директорів. Рада директорів ділиться на декілька частин і кожного року обирається лише одна частина;
- б) умову надбільшості. Встановлюється високий відсотковий бар'єр акцій, необхідних для схвалення поглинання (переважно понад 80 %);
- в) умову справедливої ціни. Покупець платить акціонерам справедливую ринкову ціну за акції незалежно від групи акціонерів. Справедлива ціна може бути виражена у вигляді коефіцієнта ціна/прибуток компанії [3, с. 236].

2. “Отруйні пігулки”. Це цінні папери, що випускаються підприємством, щоб зменшити свою привабливість в очах ворожого покупця. Існує два види “отруйних пігулок”:

- а) “внутрішня отруйна пігулка” – додаткова емісія акцій, яка дає змогу усім акціонерам компанії (за винятком поглинача) купувати додаткові акції за зниженими цінами;
- б) “зовнішня отруйна пігулка” – дає право акціонерам купити акції покупця за небажаного об'єднання підприємств за зниженою ціною. Недолік “зовнішніх отруйних пігулок” полягає в тому, що вони ефективні тільки тоді, коли покупець придбає 100 % компанії-цілі.

3. “Золоті парашути”. Це спеціальні угоди про компенсації, які компанія укладає з вищим керівництвом у разі їх добровільного або вимушеного звільнення.

4. Випуск акцій з більш високим правом голосу. Між акціонерами компанії-цілі розподіляється новий клас акцій, які володіють пріоритетним правом голосу. Дає змогу менеджменту компанії-цілі одержати більшість голосів, не володіючи контрольним пакетом акцій компанії.

5. Зміна місця реєстрації підприємства. Враховуючи різницю в законодавстві окремих регіонів, обирається те місце для реєстрації, в якому можна простіше провести протизахоплювальні поправки до статуту і полегшити собі судовий захист [3, с. 236].

Вітчизняні підприємства через низький рівень розвитку фондового ринку не мають змоги ефективно використовувати вищеперелічений досвід країн з високо розвинутою ринковою економікою. Натомість основними превентивними заходами українських підприємств повинні бути:

- 1) постійний моніторинг змін в реєстрі акціонерів;
- 2) оптимізація системи управління підприємством, ефективний розподіл управлінських повноважень;
- 3) перевірка і вдосконалення внутрішніх нормативних документів, запровадження обмеженості доступу до них;
- 4) оцінка нематеріальних активів підприємства;
- 5) надійна кадрова політика;
- 6) перевірка системи захисту інформації;
- 7) аналіз потенційного інтересу до підприємства з боку інвесторів;
- 8) постійна готовність до мобілізації усіх ресурсів (адміністративних, фінансових, інформаційних, політичних, соціальних тощо).

Переважно рейдерські компанії цікавлять не виробничий процес, а активи, наявні у підприємства. Значний інтерес рейдери виявляють до нерухомості, яка є у власності підприємств в головних містах України. Привабливість Львова для рейдерів може значно зрости через планування проведення футбольних матчів Євро-2012. Помічним захистом від рейдерів є обтяження майна підприємства. Це потрібно робити за допомогою дружньої фірми. Внаслідок цього знижується ліквідність підприємств і відповідно інтерес рейдерів. Розробляється схема розподілу контролю над активами підприємства в такий спосіб, що підприємство-ціль рейдерської атаки просто втрачає свою привабливість, оскільки на балансі у нього не має жодної майнової одиниці.

За безпосередньої рейдерської атаки спеціалісти радять затягувати судовий процес. Адже рейдерство – це не що інше, як інвестиційний проект, в якому закладений певний проміжок часу. І якщо цей час затягувати, то це загрожуватиме рейдеру втратами, насамперед фінансовими, і, як наслідок, зниження інтересу до цього підприємства.

На користь об'єкту рейдерської атаки можуть прийти засоби масової інформації. Вони повинні показати загарбника в “чорному” світлі: робити ставку на втраті робочих місць людьми та унікальності виробництва, яке планують закрити. Часто це приводить до бажаних результатів. Як наслідок, залучаються профспілки, які проводять акції проти рейдерів.

Основними негативними наслідками рейдерства є:

- дестабілізація роботи вітчизняних підприємств;
- погіршення підприємницького клімату;
- втрата великої кількості робочих місць;
- зниження інвестиційної привабливості України.

Вкрай негативними для суспільства є соціальні наслідки рейдерства.

В Інтернет-виданнях міститься багато пропозицій від юридичних фірм, які допомагають в боротьбі з рейдерами. Перед тим, як з ними взаємодіяти, потрібно мати інформацію про власників, чи не є вони часом підконтрольними рейдерів. Необхідно навести довідки, наскільки захист цієї фірми був успішним в попередніх процесах. Потрібно заздалегідь обумовити фінансові затрати та максимальну тривалість антирейдерської боротьби. Не зайвим буде укласти договір про надання послуг. Адже посередники можуть навмисне затягувати процес з метою виманити з переляканих власників більше коштів.

Головними чинниками, що визначають вартість послуг антирейдерської компанії, є:

- величина і структура підприємства-цілі рейдерів;
- ринкова ціна активів атакованого підприємства;
- оборот атакованого підприємства;
- обсяг інформації про рейдерську-компанію;
- стадія поглинання (запущеність ситуації);
- перелік запропонованих заходів захисту.

Розглянемо одну з найбільш масштабних рейдерських атак за останні роки, яка набрала широкого резонансу. Це спроба захоплення львівського підприємства “Провесінь”, яке займається вирощуванням свіжих овочів, роздрібною та гуртовою торгівлею. Київські рейдери почали загарбувати ВАТ “Агрофірму “Провесінь”” з серпня 2006 року. Незаконно роздобувши реєстр акціонерів, на вересень місяць в руках рейдерів було сконцентровано 12 % акцій, з них 4 % – куплених в міноритарних акціонерів. Метою атаки були 100 гектарів землі. Щоб паралізувати роботу агрофірми, рейдери подають на неї в суд у багатьох містах України. Внаслідок цього

протягом двох місяців підприємство отримало понад 30 позовів до суду. Розпочався процес відчуження земельної ділянки вартістю 25 млн. доларів, що належить підприємству “Провесінь”. Рейдери планували побудувати на цій ділянці житловий комплекс. Як наслідок, роботу втрачають 530 працівників агрофірми. Загарбники, володіючи потужними фінансовими ресурсами, вклали в атаку понад 3 млн. доларів. Внаслідок проведеного розслідування був доведений факт зловживання службовим становищем керівником агрофірми “Провесінь”, а саме – шахрайське заволодіння майном підприємства. Напередодні 2008 року акціонери більшістю голосів переобрали голову правління товариства. Проте колишнє керівництво продовжує перешкоджати новообраному голові правління виконувати свої обов’язки. Керівництво та працівники агрофірми перебувають в постійній готовності до повторної рейдерської атаки.

Для викорінення незаконного рейдерства необхідне активне втручання держави. Щоб підприємці могли успішно протистояти рейдерським атакам, потрібно ініціювати підготовку законодавчих документів про захист власності від незаконних поглинань підприємств та протиправних дій конкурентів. В органах державної влади створити спецвідділи з боротьби з рейдерством.

Сьогодні для протидії незаконним атакам створений “Антирейдерський союз підприємців України”, представництва якого вже відкриті у 8 регіонах. Існує постанова від 21 лютого 2007 року “Про утворення Міжвідомчої комісії з питань протидії протиправному поглинанню і захопленню підприємств”. Метою діяльності комісії є розгляд найважчих випадків захоплень підприємств, надання відповідних доручень правоохоронним органам, звернення до Вищої ради юстиції дати оцінку протиправним діям суддів. За останніми даними у травні 2008 року Міністерство юстиції України започаткувало телефонну “гарячу лінію” для інформування про випадки рейдерських атак.

Найменш характерні рейдерські атаки для Японії. Тут існує принцип добровільності об’єднань. Відношення керівництва до своїх працівників як до сім’ї обертається високою відданістю персоналу. Внаслідок пожиттєвої праці японців на одному місці, згрупованості працівників – такі захоплення не під силу європейським рейдерам.

Україна – молода держава, яка прагне зайняти стійку нішу в світовій економіці. У зв’язку з цим потрібно приділяти увагу співробітництву з міжнародними організаціями, які займаються питаннями з розвитку конкуренції, а саме: Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Міжнародною Мережею з питань конкуренції (ММК).

Висновки. Беручи до уваги популяризацію рейдерського бізнесу та зростаючу динаміку силових захоплень підприємств, вітчизняні підприємці повинні серйозніше ставитись до захисту свого бізнесу. Оскільки часи масової приватизації вже пройшли, а ресурси, як відомо, перетікають з менш ефективних в більш ефективні сфери господарювання, загроза втрати фірми нависла над багатьма власниками. Потрібно пам’ятати, що превентивні заходи не тільки легше втілити в життя, але й те, що вони є значно дешевшими, ніж активні. Сподіватись на захист з боку держави поки що є доволі марною справою, оскільки наші закони ще не досконалі і не завжди виконуються, а верховенство права часто замінено верховенством судді. Адже рейдери самі використовують адміністративні ресурси та політичний тиск. Навіть якщо загроза рейдерства і не торкнулась певного підприємства, превентивні заходи значно підвищать його конкурентоспроможність.

Рейдерство набуває ознак системного явища і загрожує не тільки певній галузі промисловості, а й ринковій економіці загалом. Україна не повинна бути ідеальним місцем для діяльності рейдерів. Адже у більшості європейських країн прийняті спеціальні закони, які спрямовані проти рейдерів. У нас же рейдерство залишається безкарним з боку держави. Вдосконалення законодавчої бази є вкрай необхідним, оскільки рейдерство створює загрозу національній безпеці України.

Перспективи подальших досліджень з точки зору цього дослідження стосуються можливості створення ефективної міжвідомчої групи з боротьби з рейдерством, а також розгляду заходів з підвищення активності державного втручання у боротьбі з рейдерськими атаками з метою покращання інвестиційного клімату в державі.

1. Паламарчук Г., Венгер Л. Особливості рейдерства в Україні та політика його подолання // Економіка України. – 2007. – №9. 2. Варналій З.П., Мазур І.І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2(3). 3. Гохан Патрик А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004.